

JOHN LUKACS

## A TÖRTÉNELMI HITLER

Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998. 298 p.

Meglehetősen hálátlan és eleve kudarcra ítélt vállalkozásnak tűnik egy Hitler-életrajzok történetét felvázolni szándékozó munka. Bár a szerző tisztában van a teljességre törekvő vállalkozások iránti korántsem új keletű kétségekkel, a zöldfülü recenzensek és a laikus olvasónak akár még imponálhat is a magabiztosság, amellyel Lukacs az átláthatatlan nagyságú Hitler-irodalomban eligazodást nyújt. A historiográfiai megközelítés ez esetben egyébként nem feltételez a biográfusénál kényelmesebb pozíciót, minthogy az analízis és kritika közben akarva-akaratlan is kirajzolódik egy Lukacs-féle életrajzverzió.

A terminológiai kitérők (Führerállam/pártállam, közhangulat/közvélemény stb.) igen hasznosak, bár nem minden esetben osztom Lukacs véleményét. Igaz, hogy például a totalitarizmus-fogalom óvatos használata valóban indokolt, a máig lezáratlan totalitarizmus-vita argumentumainak figyelembevétele ellenére sem hiszem azonban, hogy e besorolás (totalitárius) elvitható lenne a nemzetiszocialista Harmadik Birodalomtól.

A külföldi recenziók pozitív értékelésének alapja a jó stílus, valamint, hogy Lukacs – szerintük – jó érzékkel válogat, éles szemmel kritizál, és ügyézi vehemenciával szedi izekre az általa hibásnak tartott gondolatmeneteket és következtetéseket. A könyv valóban olvasmányos, s a szerző esetenként jó etiológiai érzékről tesz tanúbizonyság. A szelekció azonban nem csupán a nyilvánvaló terjedelmi korlátok miatt hiányos, a szerző például megdöbbentő nagyvonalúsággal siklik el hazai Hitler-kutatásunk eredményei felett („egy kis kivétel” sic! 50. p.), de hát a piaci viszonyok ismeretében (amerikai célközönség) emiatt megsértődni sem igen érdemes.

A szerző Arendt és Shirer kritikája (az előbbi szerinte őszintétlen, 123. p., az utóbbi pedig felületes, 13. p.) után már nemigen csodálkozunk a nagyszerű Kershaw professzort érintő kijelentésein, bár ő legalább némi elégtételben is részesül („egyébként józan ítéletű”-nek minősül 106. p.). Annál nagyobb teret szentel viszont az apológia vádjába sodródó Notlénak, aki bár markáns része a Hitler-történet történetének, talán még kritikusabb hangvételt érdemelt volna. (Csak emlékeztetőül említeném a könyvben egyébként nem szereplő Nottle-gyöngyszemet, miszerint mi jögon várjuk el egy civilizált néptől, hogy ne barbár módon cselekedjék? Tényleg, mi jögon?)

Végül a kritikusai tehetségének adózó elismerő megállapítások ellensúlyozására szolgálhat, hogy bár történelmi relativizmusa nem engedi saját véleményének ráerőltetését az olvasóra, az övével ellentétes nézeteket sok esetben egyszerűen csak vitathatónak minősíti. Ez rendben is lenne, ha az érvelés itt nem zárulna le, és megdudhatnánk, milyen megfontolások alapján veti el az adott álláspontot. Egyebek között igen nagy érdeklődéssel olvastuk volna például, miért utasítja el azt a véleményt, mely az 1941-es évet a háború kimenetelét eldöntő időszaknak minősíti (172. p.).

Nehezen érthető továbbá, hogy az egyház és állam viszonyát érintő kérdésekben a szerző miért kizárólag katolikuskokat említ, amikor sem a lakosság vallási megoszlása, sem pedig az eseményekben való aktív vagy passzív részvétel nem indokolja azt.

Lukacs egy helyütt a német nemzetiségek háború utáni kitelepítését nevezi a háború legmaradandóbb és történelmileg legjelentősebb következményének (142. p.). Amennyiben célja az említett szörnyűség igazságtalanságának és tragikumának hangsúlyozása, úgy természetesen igaza van, ám a legmaradandóbb következmény szomorú elsőbbsége – nyilvánvaló párhuzamok ellenére is – a holocausté, olyan elemi okokból, amit szégyen lenne magyarázgatni.

Lukacs meglátása, mely szerint a tábornokok bizalma Führerük iránt megingathatatlan volt („szívből hittek ebben a determinisztikus idealizmusban”, 274. p.), erősen vitatható. A szerző egy 1943-as Jodlés egy 1945-ös Model-idézetet hoz fel igazolásul. Célserű lett volna a Führerét valóban végsőkig önfelédten csodáló Jodl mellett tucatjával rendelkezésre álló olyan véleményeket is idézni, amelyek Hitler és tábornokai között nemhogy vak bizalmat, de mély bizalmatlanságot és komoly szakmai nézeteltéréseket tükröznek. A lista (Raeder, Halder, List, Beck, Wietersheim, Moltke, Rommel, Kluge, Tresckow stb.) elég hosszú ahhoz, hogy Lukacs általánosító kijelentését megkérdőjelezzük.

Izrael állam gyors nemzetközi elismerése nem csak a holocaustnak köszönhető (189. p.). Tevékeny és dicstelen szerep jutott benne az angol diplomácia cseppet sem baráti hozzáállásának és minden olyan államnak, amely bezárta határait a hontalanná vált zsidók tömegei előtt.

Lukacs az Endlösung kapcsán kiemeli, hogy a Koeppen-feljegyzés szerint Hitler még 1941. szeptember 20-án sem jutott döntésre a német zsidók kérdésében (205. p.). Ez a megállapítás némi korrekcióra szorul. Göring ugyanis – valószínűleg Hitler előzetes jóváhagyásával – már 1941. július 31-i levelében megbízta Heydrichet a Keleten élő és Keletre telepített európai zsidóság megsemmisítésével. De amúgy sem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy a biológiai alapon meghatározott ellenséget is csak biológia-

ilag, tehát fizikai megsemmisítéssel lehet legyőzni. Következésképp – amint arra igen sokan rámutattak már – az Endlösung lehetősége kezdetektől fogva benne rejtett a nemzetiszocialista ideológiában.

Kár, hogy a zsidó hazafiság intenzitása kapcsán idézett vélemény, mely szerint ez az egyik legmélyebb összetevője a német tragédiának, lábjegyzetbe szorult (196. p.). Ma, amikor még mindig sokan firtatják, vajon jogos-e német–zsidó kulturális szimbiózisról beszélni, nem hiszem, hogy túlhangsúlyozható sem a német zsidóság abszolút szerves léte a korabeli Németországban, sem pedig az őket a hazájukhoz fűző őszinte viszony. Az asszimilált nyugati zsidó kettős tragédiája különösen a koncentrációs táborokban, az oroszországi elnyomatásban más zsidó identitást kialakító keleti zsidókkal való fájdalmas összetűközésben vált nyilvánvalóvá.

Azzal a kijelentéssel kapcsolatban pedig, mely a haláltáborok tranzitlágerként való említésére utal (205. p.), az olvasók számára érdemes megjegyezni, hogy a szakirodalom tipologizációja négy alaptípust különböztet meg (hadifogolytábor, tranzittábor, munkatábor, megsemmisítőtábor). A cinikus metaforaként való értelmezés – tranzit a halálba – persze az Arbeit als Methode der Vernichtung-elv (munka általi megsemmisítés) alapján alkalmazható a munkatáborokra is, valamint fennmaradó két másik táborfajtára, hiszen ott szintén tömegesen haltak meg rabok. Ám a tranzittábor kifejezés elsősorban az említett tipologizáció értelmében használatos.

Lukacs – helyesen – egy átgondolt, demitologizált, apológiamentes, ördögi mivoltától megfosztott Hitler-portré kialakítására törekszik. Hitler valóban létező államférfiúi erényeinek bemutatása korántsem indokolatlan, amennyiben a démoni ösztönlény és az örült, netán alacson intelligenciájú Führer-verziók közötti valós képet árnyalja. Lukacs alapkoncepciójával csak egyetérteni lehet, ám a végletek iránti jogos szakmai ellenszenv ellenére sokszor ő maga sem képes saját követelményeinek megfelelni. Azt állítja például, hogy Hitler csak 1945-ben kezdett el azon töprengeni, hiba volt-e Oroszország megtámadása (176. p.). Nos, ez igen kevésbé valószínű. Ha így lett volna, egész egyszerűen ostobának tarthatnánk. Lukacs másik álláspontjának, mely Hitler antiszemitizmusát rögeszmeként, főbiaként értelmezi, végső soron hasonló a kicsengése. Ennek számos dolog ellentmondani látszik, kezdve attól, hogy ő maga is elismerte a fajfogalom értelmetlenségét, hogy zsidó pénzemberek előtt még véletlenül sem tett antiszemita kijelentéseket, hogy számtalan esetben gondolkodás és lelkiismeret-furdalás nélkül árjásított zsidókat, ha szüksége volt rájuk, egészen a Mein Kampf elején a fiatalkori antiszemitizmusára vonatkozó tudatosan meghamisított beszámolóig, nem is beszélve arról, milyen racionális felismerés és döntés volt részéről az igen csekély létszámú (mindössze 1%-nyi) német zsidókra leszűkített, primitíven megfogalmazott, a végtelékig leegyszerűsített ellenségkép alkalmazása. Számos egyéb ok mellett mindezek nem rögeszme, hanem inkább megfontolt stratégiára vallanak, ami persze nem zárja ki, hogy hitt is abban, amit mondott. Az említett elemek közül egyébként Lukacs is többet megemlít, sőt több helyen még azt is elismeri, hogy Hitler valójában nem hitt ellenségeinek zsidó-bolsevik jellegében (186. és 204. p.). Ezek után legalábbis furcsa a szerző állítása, miszerint „Hitler számára egyedül a zsidók jelentettek, kategorikusan és kétségbevonhatatlanul, lehetséges [...] ellenzéket, mert neki a zsidók ténylegesen csak ellenségei lehettek” (124. p.).

Végezetül amennyiben a szerző célja a Hitlerre vonatkozó ismereteink történetének bemutatása volt, nem elég csak igen-igen szórmenten említeni az e tárgykörben folytatott számos filozófiai polémiait. Nem véletlenül szerves részei ugyanis Hitler-interpretációnk evolúciójának a Hitlerre, a nemzetiszocializmusra, a korabeli német tudatállapotra stb. ható tradíciókra, a német nyelv és gondolkodásmód közti összefüggésre, a szükséghelyzetek döntésmechanizmusára stb. vonatkozó diskusziók.

A külföldi recenziókhöz visszatérve, egyikük a feltűnően eredeti (strikingly original) impozáns jelzőjével illeti a könyvet. Nem tartom eleve kizártnak, de valljuk be őszintén, viszonylag kevésbé valószínű – goldhageni babérokra való törekvés nélkül – alapjában véve eredetit alkotni e tárgykörben, különösen ha a mű ráadásul historiográfiai összefoglaló. Ugyanez a recenzens egyébként meglepődik a Hitler életrajzok sokszínűségén (surprisingly diverse biographers). Hát, nem mindenki osztja gyermeki rácsodálkozását.